

Magdalena Butrymowicz

 <https://orcid.org/0000-0002-9920-5860>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Misje wojskowe Organizacji Narodów Zjednoczonych a odpowiedzialność karna personelu misji

W 2020 roku Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) świętowała 75-lecie swojego istnienia¹, a 72-lecie Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 9 grudnia 1948 roku². W 2019 roku zakończył się także dwuletni okres członkostwa Polski w Radzie Bezpieczeństwa ONZ oraz w tym samym roku polscy żołnierze wrócili do czynnego udziału w misjach pokojowych ONZ³. Sekretarz Generalny ONZ António Guterres, podsumowując obchody Międzynarodowego Dnia Pamięci i Godności Ofiar Zbrodni Ludobójstwa i Zapobiegania tej Zbrodni, powiedział, iż: „Ostatecznie zapobieganie ludobójstwu dotyczy całego społeczeństwa. Niezwykle ważne jest, abyśmy wszyscy podali sobie ręce w obronie zasad równości i godności ludzkiej oraz w naprawie pęknięć i polaryzacji, które są tak powszechne w naszych dzisiejszych społeczeństwach”⁴.

Przywołana na wstępie Konwencja uważana jest za pierwszy traktat odnoszący się do praw człowieka przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne. Będący efektem

- 1 Por. United Nations, *International Day of Commemoration and Dignity of the Victims of the Crime of Genocide and of the Prevention of this Crime*, 9 December, <https://www.un.org/en/observances/genocide-prevention-day> (15.03.2021).
- 2 Por. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9.
- 3 Por. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, *Polska w ONZ*, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/polska-w-onz> (15.03.2021).
- 4 „Ultimately, preventing genocide involves all of society. It is crucial that we all join hands to defend the principles of equality and human dignity and to repair the fissures and polarization that are so prevalent in our societies today”. United Nations, *International Day of Commemoration...*, dz. cyt.

wydarzeń II wojny światowej dokument, przyjęty przez większość państw świata, wprowadza kilka prostych norm prawnych regulujących współzycie wspólnoty międzynarodowej. Jedną z nich mówi o obowiązku czuwania nad tym, aby zbrodnie ludobójstwa, takie jak w czasie II wojny światowej, już nigdy nie miały miejsca. Konwencja ustanawia obowiązek dla państw członkowskich do zapobiegania takim przestępstwom przeciwko ludzkości i karania ich⁵. W imieniu Rzeczypospolitej Konwencję ratyfikował Bolesław Bierut. Polska poczyniła przy tym dwa zastrzeżenia co do jej treści. W pierwszej kolejności w stosunku do Polski nie ma zastosowania art. IX⁶, zgodnie z którym każda sprawa – zarówno dotycząca sporu co do wykładni Konwencji, jak i dotycząca zbrodni ludobójstwa – może być w każdym czasie poddana przez państwo członkowskie pod rozstrzygnięcie przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości. Zgodnie z polskim zastrzeżeniem, aby taka sprawa mogła być rozpatrywana przez Trybunał, obie strony sporu muszą na to wyrazić zgodę i nie może być to akt jednostronny danego państwa. Drugie zastrzeżenie dotyczy art. XII⁷ – w tym przypadku Polska słusznie zastrzegła, iż Konwencja powinna bez wyjątku mieć zastosowanie do całego terytorium kontrolowanego przez państwo do niej przystępujące, włącznie z terytoriami powierniczymi i nieautonomicznymi. Polska zatem od 1950 roku przyjęła na siebie obowiązek wobec wspólnoty międzynarodowej jej ochrony i karania zbrodni ludobójstwa. Przedmiotowy obowiązek realizowany jest zazwyczaj przez państwa poprzez ich czynny udział w pracach ONZ, angażowanie się

5 „Artykuł I. Umawiające się Strony potwierdzają, że ludobójstwo, popełnione zarówno w czasie pokoju jak podczas wojny, stanowi zbrodnię w obliczu prawa międzynarodowego, oraz zobowiązują się zapobiegać tej zbrodni i karać ją.” Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9.

6 „Artykuł IX. Spory pomiędzy Umawiającymi się Stronami, dotyczące wykładni, stosowania lub wykonania niniejszej Konwencji, jak również spory, dotyczące odpowiedzialności państwa za ludobójstwo lub inne czyny wymienione w Artykule III, będą oddawane do Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości na żądanie którejkolwiek Strony w sporze”. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9.

7 „Artykuł XII. Każda z Umawiających się Stron może w każdym czasie przez zawiadomienie o tym Sekretarza Generalnego Narodów Zjednoczonych rozciągnąć moc obowiązującą Konwencji niniejszej na wszystkie lub niektóre tylko obszary, za których politykę zagraniczną Strona ta ponosi odpowiedzialność”. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9.

w pracę Rady Bezpieczeństwa oraz, co najważniejsze, czynny udział w działaniach na rzecz utrzymania pokoju na świecie.

Mandat prawny ONZ do działania na terytoriach, gdzie pokój jest zagrożony, wypływa przede wszystkim z Karty Narodów Zjednoczonych⁸ z art. 39⁹, art. 41¹⁰ i art. 42¹¹. Karta zakłada stopniowalność metod, jakie może zastosować Sekretarz Generalny ONZ w celu zapobiegania konfliktowi zbrojnemu. Prawo zatem wprowadza umocowanie do interwencji na terytorium państwa goszczącego siły zbrojne, ale po uzyskaniu jego zgody, a w dalszej kolejności prawo użycia siły w celu zaprowadzenia pokoju. Przywołane normy prawne ustanawiają generalne standardy wspólnej polityki bezpieczeństwa i zagwarantowania pokoju, które jednoczą wspólnotę międzynarodową. Prawo tworzy system walki o pokój i ochronę ludności cywilnej oparty na prawie zwyczajowym międzynarodowym, wymagającym powszechnej akceptacji i przekonania o jego skuteczności i niepodważalności. Użycie siły w przekonaniu społecznym musi wynikać ze zwyczajowej

-
- 8 Por. Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.
 - 9 „Artykuł 39. Rada Bezpieczeństwa powinna stwierdzić istnienie wszelkiej okoliczności, zagrażającej pokojowi, zakłócenia pokoju albo aktu agresji, i udzielić zaleceń lub postanowić, jakie środki należy przedsięwziąć zgodnie z artykułami 41 i 42, żeby utrzymać albo przywrócić międzynarodowy pokój i bezpieczeństwo”. Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.
 - 10 „Artykuł 41. Rada Bezpieczeństwa jest władna uchwalić, jakie zarządzenia, nie pociągające za sobą użycia siły zbrojnej, powinny być zastosowane, żeby zapewnić skuteczność jej decyzjom, oraz może zwrócić się do członków Narodów Zjednoczonych z żądaniem zastosowania takich zarządzeń. Mogą one polegać na zupełnym lub częściowym przerwaniu stosunków gospodarczych i środków komunikacyjnych, kolejowych, morskich, powietrznych, pocztowych, telegraficznych, radiowych i innych, oraz na zerwaniu stosunków dyplomatycznych”. Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.
 - 11 „Artykuł 42. Jeżeli Rada Bezpieczeństwa uzna, że środki przewidziane w artykule 41 mogłyby okazać się niewystarczającymi albo już okazały się niewystarczającymi, jest ona władna podjąć taką akcję przy pomocy sił powietrznych, morskich lub lądowych, jaka mogłaby okazać się konieczną do utrzymania albo przywrócenia międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Akcja taka może polegać na demonstracjach, blokadzie i innych operacjach sił zbrojnych powietrznych, morskich lub lądowych członków Narodów Zjednoczonych”. Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.

normy prawnej bazującej na praktycznym i indywidualnym podejściu, iż jest to jedyny środek prawny, który gwarantuje zachowanie pokoju¹².

W 2000 roku rozpoczął się proces modernizacji i dostosowywania misji pokojowych ONZ do potrzeb zmieniającego się świata, i skuteczniejszej odpowiedzi na powstałe zagrożenia dla pokoju. Zmiany zapoczątkowane zostały tak zwanym Raportem Brahimiego. Lakhard Brahimi, przewodniczący komisji przygotowującej raport, stwierdził, iż zasadą misji pokojowych jest współpraca personelu cywilnego odpowiedzialnego za wprowadzenie programów naprawczych gwarantujących poszanowanie praw człowieka. Prawa człowieka nie otrzymują w czasie misji pokojowych odpowiedniej uwagi politycznej i wojskowej, dlatego jest tak ważne, aby podkreślić ich rolę i znaczenie oraz przeszkolić w tym zakresie także personel wojskowy¹³. Kolejnym krokiem w zakresie zmiany charakteru misji pokojowych było wprowadzenie zasady Capstone'a, która między innymi nakazuje w ramach utrzymania pokoju podejmować kroki stopniowo. Jako pierwszy z nich wymienia tworzenie pokoju (*peacemaking*), drugi to otrzymywanie pokoju (*peacekeeping*), kolejny – zaprowadzenie pokoju (*peace enforcement*), ostatni zaś budowanie pokoju (*peace building*)¹⁴.

Skoro zatem zadaniem ONZ jest utrzymanie pokoju, to żołnierze reprezentujący organizację i działający na podstawie mandatu, jaki przyznaje im Karta Narodów Zjednoczonych, nie powinni dopuszczać się łamania praw człowieka. Podstawowymi prawami, jakie powinni chronić uczestnicy misji pokojowych, są prawa do życia, prywatności, własności prywatnej i do zdrowia¹⁵. Z posiadania mandatu do działania na terytorium określonego państwa wywodzi się obowiązek ONZ do przestrzegania praw człowieka, który tradycyjnie jest nałożony na państwa. Personel ONZ obowiązuje kilka różnych kodeksów postępowania, ale w przypadku misji pokojowych w pierwszej kolejności zastosowanie będą miały *Policy. Accountability for Conduct and Discipline in Field Missions*¹⁶ oraz *Minurso. Conduct and Discipline*. Niezależnie od przywołanych powyżej dokumentów,

12 Por. N.D White, *Peacekeeping and International Law*, w: *The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*, eds J. Koops i in., Oxford–New York 2015, s. 43.

13 Por. General Assembly Security Council, Fifty-Fifth Session Fifty-Fifth Year, Item 87 of the Provisional Agenda, *Comprehensive Review of the Whole Question of Peacekeeping Operations in All Their Aspects*, s. 23, <https://www.un.org/ruleoflaw/files/brahimi%20report%20peacekeeping.pdf> (20.11.2019).

14 Por. United Nations, *Peacekeeping Operations Principles and Guideline*, United Nations Department of Peacekeeping Operation, 2008, s. 22–23.

15 Por. G.B. Murati, *UN Territorial Administration and Human Rights. The Mission in Kosovo*, London–New York 2020, s. 130–140.

16 Por. United Nations, *Policy. Accountability for Conduct and Discipline in Field Missions*, https://unmil.unmissions.org/sites/default/files/policy_on_accountability_for_conduct_and_discipline_in_field_missions_30-07-2015.pdf (15.03.2021).

które zawierają normy dość ogólne, bardziej wytyczne do działania, podkreślić należy, iż personel ONZ zobowiązany jest do zachowania lokalnych praw, zwyczajów i praktyk oraz działania w kraju go goszczącym z poszanowaniem tradycji i godności jego mieszkańców¹⁷. Pojawia się zatem pytanie o odpowiedzialność personelu ONZ za przestępstwa popełnione na misjach pokojowych. Karta Narodów Zjednoczonych w art. 105¹⁸ przyznaje bowiem ONZ swego rodzaju immunitet i przywileje, jakie są konieczne do wykonywania przez organizację pracy zgodnej z jej założeniami. ONZ dostrzega już problem łamania prawa przez personel misji pokojowych, jednak poza wprowadzaniem nowych regulacji o charakterze dyscyplinującym nie podejmuje stosownych działań. Konieczność rozwiązania coraz większego problemu zgłaszanych nadużyć popełnianych przez personel misji, w tym tych o charakterze kryminalnym, wymusiła na ONZ stworzenie specjalnej procedury raportowania do jej organów o dopuszczeniu zachowania mogącego wskazywać na naruszenie zasad ustanowionych w *Policy. Accountability for Conduct and Discipline in Field Missions*. Postępowanie jest w szczególności ukierunkowane na otrzymywanie informacji o możliwych zarzutach wykorzystywania seksualnego i nadużywania pozycji dominującej. Informacje te są oceniane przez szefów misji oraz służby wewnętrzne ONZ i państw członkowskich. Jest to ciągły proces mający na celu potwierdzenie, czy otrzymane informacje dotyczą nowych zarzutów¹⁹. Obecnie odpowiedzialność za czyny mające charakter przestępstwa o charakterze seksualnym lub znęcania się może wynikać z dwóch różnych podstaw prawnych, jednak pozostawia się ONZ decyzję o obciążeniu odpowiedzialnością za dany czyn. Po stwierdzeniu przez organizację, że zarzuty mają uzasadnienie (w wyniku przeprowadzenia skróconego postępowania wyjaśniającego), kieruje ona informacje do państwa członkowskiego, które daną osobę skierowało na misję, i państwo może podjąć dalsze kroki w kierunku wyjaśnienia sprawy. W przypadku odmowy podjęcia działania przez państwo członkowskie ONZ przeprowadza

17 Por. *Minurso. Conduct and Discipline*, <https://minurso.unmissions.org/conduct-and-discipline> (15.03.2021).

18 „Artykuł 105. 1. Organizacji przysługiwać będą na terytorium każdego z jej członków takie przywileje i immunitety, jakie są konieczne do osiągnięcia jej celów. 2. Przedstawicielem członków Narodów Zjednoczonych i funkcjonariuszom Organizacji będą również przysługiwały takie przywileje i immunitety, jakie są konieczne do niezależnego wykonywania ich funkcji związanych z Organizacją. 3. Ogólne Zgromadzenie może udzielać zaleceń w celu ustalenia szczegółów zastosowania ustępów 1 i 2 niniejszego artykułu oraz może proponować Członkom Narodów Zjednoczonych konwencje w tym celu”. Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.

19 Por. *Standards of Conduct*, <https://peacekeeping.un.org/en/standards-of-conduct> (15.03.2021).

w ciągu 6 miesięcy postępowanie wyjaśniające i w razie podtrzymania zarzutów podejmuje kroki o charakterze odpowiedzialności dyscyplinarnej i zbiorowej w stosunku do personelu państwa, które odmówiło przeanalizowania sprawy. Jeśli zaś państwo członkowskie podejmie działania i przekaże do ONZ raport z postępowania oraz informację o tym, jak został ukarany sprawca w przypadku potwierdzenia się zarzutów, ONZ podejmuje już tylko kroki dyscyplinarne w stosunku do sprawcy, a także udziela pomocy ofierze czynu przestępczego. Wskażać zarazem należy, iż żadne zgłoszenie nie zostanie pominięte; w ramach ONZ każde z nich jest badane i sporządza się raport dotyczący zasadności zarzutów²⁰.

Problem odpowiedzialności personelu ONZ za czyny o charakterze kryminalnym w czasie sprawowania mandatu pod auspicjami organizacji jest zatem uregulowany w sposób wybiórczy. Zawężenie odpowiedzialności personelu wyłącznie co do przestępstw o charakterze seksualnym oraz znęcania się nie wydaje się niczym uzasadnione. Dodatkowo fakt objęcia tych przestępstw specjalną procedurą nie wynika z samej inicjatywy wewnętrznej ONZ, a wyłącznie z licznych doniesień medialnych dotyczących przestępstw popełnianych przez personel misji pokojowych. Sam dokument *Policy. Accountability for Conduct and Discipline in Field Missions* reguluje kwestię odpowiedzialności karnej personelu (i wojskowego, i cywilnego) w sposób ogólny, nakładając na państwo członkowskie obowiązek wszczęcia kroków o charakterze karnym i dyscyplinarnym przeciwko osobie, w stosunku do której powstało podejrzenie popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary. ONZ jest uprawniona do działania, ale wyłącznie o charakterze administracyjnym, kiedy po stronie państwa nie są podejmowane żadne kroki²¹.

Organizacja zatem prowadzi w takich sytuacjach postępowanie o charakterze administracyjno-dyscyplinarnym i od decyzji państwa członkowskiego zależy, czy dany członek personelu zostanie ukarany. Wydaje się, iż jest to brak w procedurze i kompetencjach ONZ w zakresie odpowiedzialności karnej i cywilnej misji pokojowych. Państwa członkowskie mogą bowiem swobodnie manipulować zakresem odpowiedzialności personelu misji i sprawca nie zostanie nigdy prawidłowo ukarany. Sama odpowiedzialność dyscyplinarno-administracyjna, czy jak w przypadku przestępstw o charakterze seksualnym zbiorowa odpowiedzialność pozostałych członków danej misji, w tym materialna, nie czyni zadość problemowi bezkarności personelu misji pokojowych. Podkreślenia wymaga fakt, iż sama Karta Narodów Zjednoczonych limituje zakres przyznanego immunitetu wyłącznie do działań związanych bezpośrednio z zadaniami odnoszącymi się do misji terenowej. Każde działanie wykraczające poza zakres zadań misji nie

20 Por. Secretary-General's Bulletin, *Special Measures for Protection from Sexual Exploitation and Sexual Abuse*, ST/SGB/2003/13.

21 Por. United Nations, *Policy, Accountability...*, dz. cyt.

jest zatem objęte immunitetem i powinno podlegać ściganiu czy to przez prawo właściwe dla miejsca zdarzenia, czy przez prawo obowiązujące w kraju pochodzenia danej osoby. Tymczasem art. 12.6 *Policy. Accountability for Conduct and Discipline in Field Missions* jednoznacznie wyklucza odpowiedzialność personelu wojskowego, w szczególności kadry oficerskiej, opierającą się na innym porządku prawnym niż ten obowiązujący w kraju wysyłającym na misję. Wskazane jest bowiem, aby ludność lokalna nie obawiała się personelu misji na równi z tymi, którzy aktualnie stanowią zagrożenie dla jej bezpieczeństwa²². W odczuciu społeczności lokalnej bowiem żołnierze misji pokojowych stanowią takie same zagrożenie jak agresorzy, przed którymi oni ją chronią.

Podsumowując, wskazać należy, iż przepisy Karty Narodów Zjednoczonych umożliwiają stworzenie bardziej skutecznego systemu ochrony i odpowiedzialności personelu misji pokojowych, w tym personelu wojskowego, niż funkcjonujący obecnie. Bezkarność personelu wojskowego misji pokojowej w zakresie przewinień o charakterze kryminalnym, obecnie w rzeczywistości istniejąca, powoduje, iż prawa człowieka, które powinny podlegać ochronie, szczególnie prawo do życia, bezpieczeństwa, wolności od tortur i od nieludzkiego traktowania, są zagrożone. Podobne stanowisko zajęli William Durch i Madeline L. England, proponując wprowadzenie nowych narzędzi odpowiedzialności karnej członków misji pokojowych ONZ²³. Zgodnie bowiem z tym, co twierdzi organizacja:

Strażnicy pokojowi reprezentują zarówno ONZ, jak i własne kraje. Ich postępowanie, zarówno negatywne, jak i pozytywne, wpływa na powodzenie całej misji. ONZ uosabia dążenia ludzi na całym świecie do pokoju. W tym kontekście Karta ONZ nakłada na cały personel sił pokojowych obowiązek zachowania najwyższych standardów uczciwości i postępowania²⁴.

22 „Art. 12.6 Act of misconduct may also constitute crimes under the laws of the host or contributing States. In such instance, in addition to taking any disciplinary action against personnel it employs, the United Nations may further request that relevant Members States prosecute United Nations staff members and experts on mission for the commission of such crimes. The responsibility for criminal accountability rests with Member States in ensuring that any misconduct which constitutes a crime shall be investigated and possibly prosecution with the necessary penalties. Members of military contingents and Military Staff Officers remain under three exclusive jurisdiction of their contributing States, for the purpose of criminal prosecution.” United Nations, *Policy. Accountability...*, dz. cyt.

23 Por. W. Durch, M.L. England, *Ending Impunity. New Tools for Criminal Accountability in UN Peace Operations, Future of Peace Operation*, „Issue Brief” September 2009, https://www.stimson.org/wp-content/files/file-attachments/Accountability_Issue_Brief.pdf (15.03.2021).

24 *Minurso. Conduct and Discipline*, dz. cyt.

Właśnie ograniczenie lub całkowite zniesienie immunitetów w przypadku zbrodni daje gwarancję zachowania standardów najwyższych uczciwości i postępowania. Pozwala bowiem w sposób przejrzysty i bezstronny reagować na każde naruszenie prawa, które tym samym narusza prawa człowieka, prawa ludzi, których personel misji ma chronić, nie powiększając przy tym już doznanej przez nich traumy.

Bibliografia

- Durch W., England M.L., *Ending Impunity. New Tools for Criminal Accountability in UN Peace Operations, Future of Peace Operation*, „Issue Brief” September 2009, https://www.stimson.org/wp-content/files/file-attachments/Accountability_Issue_Brief.pdf (15.03.2021).
- General Assembly Security Council, Fifty-Fifth Session Fifty-Fifth Year, Item 87 of the Provisional Agenda, *Comprehensive Review of the Whole Question of Peacekeeping Operations in All Their Aspects*, <https://www.un.org/ruleoflaw/files/brahimi%20report%20peacekeeping.pdf> (20.11.2019).
- Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.
- Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r.), Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9.
- Ministerstwo Spraw Zagranicznych, *Polska w ONZ*, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/polska-w-onz> (15.03.2021).
- Minurso. *Conduct and Discipline*, <https://minurso.unmissions.org/conduct-and-discipline> (15.03.2021).
- Murati G.B., *UN Territorial Administration and Human Rights. The Mission in Kosovo*, London–New York 2020.
- Secretary-General’s Bulletin, *Special Measures for Protection from Sexual Exploitation and Sexual Abuse*, ST/SGB/2003/13.
- Standards of Conduct*, <https://peacekeeping.un.org/en/standards-of-conduct> (15.03.2021).
- United Nations, *International Day of Commemoration and Dignity of the Victims of the Crime of Genocide and of the Prevention of this Crime*, 9 December, <https://www.un.org/en/observances/genocide-prevention-day> (15.03.2021).
- United Nations, *Peacekeeping Operations Principles and Guideline*, United Nations Department of Peacekeeping Operation, 2008, s. 22–23.
- United Nations, *Policy. Accountability for Conduct and Discipline in Field Missions*, https://unmil.unmissions.org/sites/default/files/policy_on_accountability_for_conduct_and_discipline_in_field_missions_30-07-2015.pdf (15.03.2021).
- White N.D., *Peacekeeping and International Law*, w: *The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*, eds J. Koops i in., Oxford–New York 2015, s. 43–60.